

Otilia DÂNDARA

Jean-Jacques Rousseau despre libera dezvoltare a personalității

organizării procesului educațional conform legităților dezvoltării ontogenetice și actualizează ideea filozofilor antici Platon și Aristotel despre *educația conform firii* (particularităților individuale), punînd-o în valoare. Analizînd educația din acest punct de vedere, copilului (celui educat) i se atribuie un rol primordial: el devine principalul actant al procesului, oferindu-i-se libertatea evoluției firești. “Respectați copilăria, nu vă grăbiți să o judecați nici în bine, nici în rău. Lăsați excepțiile să se arate, să-și dea dovezile, să se statornicească. Lăsați natura să lucreze multă vreme pînă să vă apucați să lucrați voi, ca nu cumva să-i stricați opera” [1, 131]. Din această perspectivă, educației i se conferă un caracter natural, ce trebuie să se manifeste cu o deosebită intensitate pînă la 12 ani. Lansînd această viziune, J. J. Rousseau încetățenește în pedagogie termenul de **educație negativă** care, în esență, este o nonintervenție din partea altor factori, în afară de natură. În această ordine de idei, dacă nu ar face nimic și nu ar lăsa nici pe alții (autorul are în vedere factorii sociali) să facă ceva, educatorul ar realiza o operă educativă perfectă. Este cu puțință oare acest lucru? – se vor întreba contemporanii noștri, influențați de precepte pedagogice și făcînd apel la binecunoscutele caracteristici ale procesului educațional. Nu este oare prea diminuată, poate chiar redusă la minimum funcția educatorului? Poate să-și exercite acesta rolul social în lumea ideilor pedagogice ale lui J. J. Rousseau? Nu privăm oare comunitatea de o nouă generație capabilă de disciplină socială? Șirul de întrebări ar putea continua, dacă nu oferim cititorului niște repere conceptuale, care ar permite înțelegerea teoriei elaborate de filozoful francez.

Libera dezvoltare a copilului, asupra căreia stăruie autorul cu o deosebită insistență, nu înseamnă o evoluție haotică, supusă hazardului. Procesul de devenire a ființei umane trebuie să se axeze pe o libertate dirijată. Dirijarea, în concepția lui J. J. Rousseau, nu presupune impunere,

Trăind într-o epocă a preocupărilor pentru devenirea umană, J. J. Rousseau reușește să lase posterității un tratat de pedagogie în care abordează, într-o manieră originală, multiple aspecte ale formării personalității. Lucrarea sa ***Emil sau despre educație*** este tipărită pentru prima dată la Haga, în 1762. Diverse au fost aprecierile contemporanilor și urmașilor – de la **o lucrare genială, evanghelie a educației**, pînă la **himeră** sau **curată nebunie**, dar cel mai obiectiv judecător a fost, este și va fi timpul. Tocmai el (timpul) a găsit loc pentru ideile lansate de J. J. Rousseau în curente educaționale, sisteme de învățămînt, stiluri de educație în familie.

În centrul procesului J.J.Rousseau plasează **copilul** și **copilăria**, reprezentînd o valoare în sine și, deci, impunînd o anumită considerație, responsabilitate din partea educatorului. Această etapă în devenirea omului, ce se caracterizează printr-o maximă capacitate de transformare, dezvoltare, trebuie apreciată ca atare, nu doar ca o pregătire pentru maturitate. Copilul trebuie să trăiască din plin această perioadă, bucurîndu-se de plăcerile pe care i le oferă și suportîndu-i dificultățile: “copiii să fie întii copii și apoi oameni (maturi)” [1, 106]. Abordînd astfel problema formării personalității, J. J. Rousseau expune ideea centrală a concepției sale – **educația trebuie să se realizeze conform naturii umane/educația trebuie să urmeze natura**.

Prin această teză autorul reliefează importanța

supunerea orbă a copilului voinței adultului, ci orientarea bunului început, a naturii omului spre niște finalități pozitive. „E foarte ciudat că de când se tot ocupă lumea cu creșterea copiilor, nu s-a găsit alt instrument mai bun de a-i conduce decât emulația, gelozia, invidia, vanitatea, lăcomia, frica josnică, toate patimile cele mai primejdioase, cele mai pornite pentru a se dezvolta și mai potrivite a corupe sufletul chiar înainte de formarea corpului. S-au încercat toate instrumentele, afară de unul, tocmai singurul care poate reuși: libertatea bine îndrumată” [1, 109].

Dirijarea libertății în contextul educației negative va constitui, de fapt, un proces de înlăturare de către educator a obstacolelor ce pot surveni în calea naturii, împiedicându-l să-și realizeze opera începută – crearea unui Om. „Impiedicați nașterea viciilor și veți face de ajuns pentru virtute” [2, 388]. De aceea, educația “nu va arăta copilului nici virtutea, nici adevărul, ci-i va păzi inima de viciu și spiritul de eroare” [1, 111]. În concepția pedagogică a lui J.J.Rousseau, educatorul are de realizat o sarcină foarte dificilă: formarea personalității copilului în conformitate cu natura acestuia, creîndu-i condiții de dezvoltare firești, fără impunere, dar și fără a fi lăsat la voia întâmplării. Educatorul nu trebuie să fie nici tiran și nici rob al copilului – simț al echilibrului ce rezidă în măiestria de a educa. Formarea personalității copilului se axează, deci, pe două mecanisme principale care îi asigură succesul: a) măiestria educatorului, b) reglarea evoluției naturale, firești. Anume acesta din urmă determină limitele liberei dezvoltări, orientează spiritul tânăr spre porniri pozitive și acționează prin intermediul **pedepsei naturale**, prezentată de autor drept una firească, generatoare de durere, suferințe, emoții negative, pe care le suportă și le trăiește copilul în cazul când nu se supune legităților evoluției conform naturii. De la o vîrstă timpurie copilul va învăța că: „Libertatea și puterea ta nu se întinde mai departe decât puterile tale naturale; restul este numai sclavie, închipuire, părere” [1, 967]. Libera dezvoltare este delimitată de posibilitățile pe care le oferă natura. J. J. Rousseau reliefează caracterul complex al procesului educațional, evidențiind factorii implicați: natura, oamenii, lucrurile. „Dezvoltarea lăuntrică a facultăților și organelor noastre este educația prin natură; priceperea de a întrebuița această dezvoltare este educația prin oameni; cunoștințele dobîndite prin propria noastră experiență cu obiectele de care ne apropiem este educația prin lucruri” [1, 28]. Eficiența procesului și rezultatul lui rezidă în buna conlucrare a factorilor enumerați (J. J. Rousseau îi numește *dascăli*).

Relevînd dificultatea fenomenului educațional și considerîndu-l o artă, autorul se arată pesimist, susținînd că este aproape imposibil să reușească într-o variantă ideală. Eforturile educatorului vor putea să ne apropie mai mult sau mai puțin de țel, „dar trebuie să ai cu adevărat noroc ca să poți să-l ajungi” [1, 29]. Din aceste considerente se impune aprecierea dată persoanelor care educă, deoarece

„ca să formezi un om trebuie să fii sau un părinte, sau mai mult decât un om” [1, 47]. Însuși J. J. Rousseau recunoștea că este pătruns de complexitatea sarcinii unui educator, complexitatea și responsabilitatea actului educațional motivîndu-l să elaboreze scrieri despre educație în scopul asigurării bunei intervenții a factorului uman (educația prin oameni).

J.J.Rousseau analizează oportunitatea implicării în educație a societății, familiei, preceptorului (educatorului angajat, guvernorului). Toate aceste medii vor plasa la baza procesului axioma: *Tot ce iese din mîna Ziditorului este bun*. Bunul rezultat al bunului început rezidă în buna educație. Tendința de a desăvîrși creația lui Dumnezeu – copilul, grija pentru creșterea acestuia contribuie la consolidarea familiei. Rolul de educator este realizat de ambii părinți, dar atmosfera dragostei, căldurii căminului familial este asigurată în mare parte de mamă. O deosebită importanță are îngrijirea copilului, mai cu seamă în primii ani de viață. Această constatare este influențată de argumente de ordin fiziologic și spiritual. Deși copilul acceptă schimbările, fiind mai flexibil decât un matur, autorul le recomandă părinților să-l cunoască mai bine, pentru a nu greși în educație. Metoda potrivită pentru acest scop este observația. „Observați natura și urmați drumul pe care îl arată ea” [1, 43]. J. J. Rousseau îndeamnă mamele să-și deprindă copiii să înfrunte greutățile pe care le vor întâmpina într-o zi. Pentru a-i forma copilului un corp puternic care se va supune spiritului și nu-l va înrobi, e nevoie să-i dăm o îngrijire corectă, respectînd regulile igiene, de alimentație, regimul zilei. Un părinte trebuie să-și iubească toți copiii la fel.

Supărările, pe care educatorul le provoacă copiilor, le dă posibilitate să pună stăpînire pe el. Reacționînd la plînsuri și nemulțumiri, adultul îi permite copilului să-l manipuleze.

Autorul scrierii pedagogice apreciază influența educației familiale și în procesul de socializare a copiilor. J. J. Rousseau recomandă părinților să stimuleze copiii să se joace cu semenii lor. Chiar dacă instruirea va fi particulară, jocurile vor fi comune, pentru a-i deprinde de timpuriu cu regula, concurența, să trăiască sub ochii concetățenilor și să dorească aprobarea publică.

Descrierea procesului educativ din perioada copilăriei timpurii demonstrează capacitatea de sinteză a procesului educativ cunoscut de autor din propria experiență și din valorificarea lucrărilor predecesorilor. Unele momente sînt însă exagerate ca, de exemplu, dezaprobarea tendinței maturilor de a învăța copilul să vorbească cît mai devreme.

Accentuînd valoarea educativă a familiei, mai cu seamă implicarea mamei în creșterea și îngrijirea copiilor, J. J. Rousseau exprimă totodată anumite rezerve în ceea ce privește capacitățile, competențele educaționale ale familiilor din timpul său. Neîncrederea în posibilitatea unei bune educații în familiile aristocrate îl determină pe filozof să recomande educația copilului după vîrsta de 4 ani

de către un preceptor bine echilibrat, prieten al familiei, un tânăr sănătos și înțelept, care-l va urma pe discipol în viață, fiindu-i un bun amic. „Trebuie să ne ferim de prea multă severitate și de prea multă indulgență. Dacă îi lăsăm pe copii să sufere, le primejduim sănătatea, viața și îi facem nenorociți în prezent. Dacă îi ferim de prea multă grijă, de orice neajuns, le pregătim mari nenorociri” [1, 101]. După părerea autorului, natura vrea să iubim și să ajutăm copiii, dar să nu ne temem și să ascultăm de ei. Scopul educatorului este de a-i deprinde să dobândească totul. Cunoscând relele cele mici, copilul se va învăța să cunoască și bunurile cele mari. Pentru a putea realiza astfel educația, „trebuie să ținem cont că copilăria vede, gândește, simte în mod deosebit și e un lucru nesocotit să o silim a face ca noi” [1, 106]. E cazul să menționăm constatarea făcută, deoarece pe parcursul secolelor ea și-a afirmat valabilitatea demonstrând specificul comportamental al vârstei, determinat de specificul realizării proceselor psihice, predominarea gândirii concrete asupra celei formale. O educație greșită, bazată pe sensibilizarea datoriei de a asculta, susținută de forță și amenințare sau lingușire și fărâdelege îi va face pe copii să ascundă adevărul, să înșele, să stoarcă recompense sau să scape de pedepse. Pentru a reuși în educație, „purtați-vă cu elevul după vîrstă” [1, 107].

Deoarece vârsta de pînă la 12 ani este cea a somnului rațiunii, un bun educator va acorda atenție dezvoltării fizice a copilului care, fiind adus la țară, într-un mediu natural de creștere, ferit de amoralitatea orașului, își va dezvolta corpul. Apelînd la ideea educației conform naturii, pînă la 12 ani vom feri elevul de dificultatea învățăturilor, întrucît la vîrsta respectivă natura nu i-a rezervat puteri pentru acest efort. Abia perioada între 12-15 ani este favorabilă pentru instruire. O bună instruire, după părerea lui J. J. Rousseau, înseamnă nu doar exersarea memoriei, pentru că memoria și gîndirea evoluează în interdependență. Conținutul învățămîntului este selectat în baza principiului **utilității**. Emil, elevul imaginar al lui J.J.Rousseau, va dobîndi doar cunoștințe cu caracter funcțional, de care va avea nevoie în viață. În categoria disciplinelor obligatorii sînt incluse geografia, chimia, fizica și istoria. Nu este admisă instruirea prin fabule, pentru că la vîrsta respectivă, în opinia lui J. J. Rousseau, copilul nu poate înțelege subtilitatea conținutului și poate lua minciuna drept adevăr.

Propagînd ideea bizară că “nu e nevoie să învețe din cărți” [1, 139], autorul recomandă, totuși, discipolului său cartea *Robinson Crusoe*, din care ar putea să afle ce e viața. Atitudinea negativă față de lecturi este determinată de tendința pedagogului de a-și axa concepția pe ideea libertății de acțiune a copilului. Atribuindu-i elevului un rol activ, acesta nu va învăța din spusele educatorului său, ci descoperind realitatea. ”El citește ca pe o carte lumea ce-l înconjoară și își îmbogățește neconținut memoria, așteptînd ca judecata să poată profita de aceasta” [1, 139]. Cunoștințele dobîndite prin efort propriu constituie,

după părerea lui J. J. Rousseau, achiziții importante cu caracter fiabil, care o să-i servească discipolului „pentru educație în timpul tinereții și pentru conducere în toată viața” [1, 139].

Intervenția educativă trebuie să se realizeze printr-o strategie adaptată la firea copilului. Lucrarea vine cu un îndemn de care, credem, trebuie să țină cont orice educator al tuturor timpurilor. „Studiază multă vreme natura, observă bine pe elevul tău înainte de a-i spune primul cuvînt” [1, 112]. Mobilul procesului de cunoaștere nu este însă cuvîntul profesorului, voința acestuia, ci interesul copilului, determinat de o curiozitate naturală, firească vârstei. Fiind pus permanent în situația de a descoperi, prevenim obișnuința care, în convingerea autorului, omoară imaginația. Nici conversațiile îndelungi nu sînt prea eficiente, deoarece „întrebările prea numeroase plictisesc, cu atît mai mult pe copii” [1, 216], obosindu-le atenția.

Dacă îl înveți pe elev să observe fenomenul naturii, îl vei face curios, iar dacă educatorul vrea să-i mențină curiozitatea, nu trebuie să i-o satisfacă. Cît de aproape este J. J. Rousseau de esența unui învățămînt formativ, pe care îl propagă cu insistență. Idei importante, pe care contemporanii noștri pretind a le numi noi?!

În contextul educației intelectuale prezentate în lucrarea sa (sec. XVIII), marele filozof/pedagog operează cu obiective considerate majore în evoluția procesului educațional la începutul sec. al XXI-lea. „Nu e vorba să-l înveți științele, ci să-l faci să le iubească și să-i dai metode pentru a le învăța cînd iubirea lui (a elevului) se va dezvolta mai bine” [1, 231]. J. J. Rousseau propune un procedeu eficient de cointeresare a elevului. „Poți să te gîndești la ce-i va folosi lui la altă vîrstă (învățătura), dar nu-i vorbi decît despre ce-i folosește acum” [1, 247]. Detestînd ura, gelozia și rivalitatea, autorul atestă un adevăr consemnat și pus în valoare de specialiști în secolele ce au urmat. Evaluînd progresele elevului, „să nu faci niciodată comparație cu alți copii, dar să ai grijă să însemnezi în fiecare an progresele făcute” [1, 247].

În romanul pedagogic *Emil sau despre educație* se face o încercare de a promova ideea lui Comenius despre necesitatea integrității conținutului de învățat, expusă deja într-o manieră rusoistă. Autorul își pune întrebarea dacă „nu s-ar găsi mijloc să se apropie atîtea lecții risipite prin atîtea cărți, să se reunească într-un obiect comun, care să fie ușor de văzut, interesant de urmărit și care să poată stimula pe cineva chiar la vîrsta copilărească?” [1, 248]. Nu este oare identic conceptul lui J. J. Rousseau cu “noua” tendință a selectării conținutului în baza principiului interdisciplinarității? Ca și acum cîteva secole, pedagogia actuală tinde să găsească o modalitate eficientă de elaborare a unui curriculum axat pe acest principiu, capabil să “înghită”, într-o manieră sintetică și cu un accentuat caracter funcțional, avalanșa de informații.

După vârsta de 15 ani, când se trezesc pasiunile, primul îi revine educației morale, care are drept scop cultivarea simțurilor. Educația morală se va axa pe **iubirea de sine** și pe **amorul propriu**. Diferența dintre ele constă în orientarea/aprecierea pozitivă sau negativă a raportului **eu–semenii mei**. Amorul propriu va acorda eului prioritate în comparație cu alții. Cum am putea educa iubirea de sine fără a trezi prea mult amorul propriu? Răspunsul ne este oferit în lucrare: “Trebuie ca amorul propriu al învățătorului să nu sugrume niciodată pe al elevului” [2, 61].

Esența educației morale consistă în stabilirea echilibrului dintre nevoi și posibilități. Natura îi creează copilului necesități, dându-i și energie pentru a le îndeplini. Fericirea umană rezidă în traiul conform firescului. „Abuzul facultăților noastre ne face nenorociți și răi. Mîhnirile, grijile, necazurile ne vin de la noi înșine. Suferința morală este opera noastră, iar suferințele fizice n-ar fi nimic fără viciile noastre” [2, 109]. Cel mai obiectiv judecător al faptelor noastre sîntem noi înșine, cei care determinăm moralitatea propriului comportament.

Axat pe ideea liberei dezvoltări a personalității, J.J.Rousseau abordează, în contextul educației morale, și problema educației religioase. Pentru a nu-i impune copilului cunoștințe pe care nu le înțelege, educația religioasă se va realiza la vârsta adolescenței, când tînărul singur îl va recunoaște pe Dumnezeu. Această recomandare nu este valabilă și pentru fete, care vor primi o educație religioasă de mici, deoarece facultatea lor de raționare (?) nu este atît de bine dezvoltată ca la bărbați, ele fiind datoare să accepte credința familiei sale.

J.J.Rousseau abordează și problema educației copiilor de ambele sexe din perspectiva rolului social. Educația intelectuală, morală, ca și cea religioasă, a fetelor se va deosebi de cea a băieților prin conținut și strategie. Instruirea fetelor, mult mai modestă, și educația morală, determinată de necesitatea pregătirii pentru rolul de mamă și soție, este mai puțin pretențioasă, dat fiind starea de lucruri existentă în societatea sec. al XVIII-lea.

Marele filozof considera obligatorie și educația sexuală a adolescenților. Pornind de la ideea că într-un context cultural mai civilizat, libertatea și pornirile sexuale sînt timpurii, autorul argumentează importanța acestei instruirii. Răspunzînd la veșnica întrebare: „Să luminezi copilul de timpuriu asupra acestei chestiuni sau să-i dai răspunsuri neadevărate?”, J.J.Rousseau susține că nu trebuie să facem nici una, nici alta. Să încercăm să nu le provocăm curiozitatea, deoarece, dacă aceasta se va produce mai tîrziu, corpul va cîștiga în tărie și putere. Dar dacă te-ai hotărît să răspunzi, „răspunde simplu, fără să te arăți încurcat, fără să dai vreo importanță deosebită, fără să zîmbești. E mai puțin primejdios să îndești curiozitatea copilului decît s-o aștîzi” [2, 15].

J.J.Rousseau critică societatea lipsită de moralitate a timpului său, considerînd-o incapabilă de a forma un om

virtuos. Pentru a proteja spiritul tînăr de influența negativă a acesteia, Emil este educat la țară și va fi “reintrodus” în societate cînd îi va putea opune rezistență.

Statul trebuie să elaboreze o politică educațională și „prin lege să regleze materia, ordinea și forma studiilor” [2, 387]. O educație corect realizată la nivel de societate va da „sufletelor forma națională și va îndrepta opiniile și gusturile așa încît oamenii să fie patrioți prin înclinare, prin pasiune, prin necesitate” [2, 387].

Ideile pedagogice ale lui J.J.Rousseau au fost apreciate ca fiind prea sentimentale. Am putea fi de acord cu această notă, ținînd cont și de perioada lansării lor. Este timpul pedagogiei speculative, cînd păreri despre formarea personalității nu răspundeau încă unor rigori ale teoriilor științifice. Dintre cele trei funcții: critica, explicația și înțelegerea, “concepția” rousseauistă promova critica, punea accentul pe înțelegerea ființei umane și făcea încercări reușite de a explica unele aspecte în baza cunoștințelor acumulate în acest domeniu sau făcînd speculări de perspectivă. Din utilele constatări și recomandări prezentate în articolul de față, desprindem și idei pe care timpul nu le-a confirmat sau care veneau/vin în contradicție cu realizarea procesului educațional.

Astfel, J.J.Rousseau:

- criticînd și reliefind incapacitatea societății de a forma un om nou pentru o epocă nouă, plasează educația în afara influenței acesteia;
- recunoscînd importanța unei educații diferențiate în conformitate cu particularitățile de vîrstă, supraestimează “puritatea” realizării educației etapizate, fiecărei perioade atribuindu-i un anumit tip de educație: îngrijire, educație fizică, intelectuală sau morală;
- accentuînd semnificația dezvoltării fizice, exagerează durata somnului rațiunii: copilul nu va fi instruit pînă la 12 ani;
- subliniind valoarea educațională a învățării active, neagă importanța lecturilor, etichetîndu-le ca un rău. Perioada necesității de a citi vine abia după 15 ani.

Cu toate acestea, convingerile rusoiste despre libera dezvoltare a personalității au constituit suportul teoretic în elaborarea concepției pedocentriste, au accelerat apariția pedagogiei experimentale, au impulsionat mișcarea *Educația nouă*. Valoarea ideilor este confirmată și astăzi prin curentul personalist al doctrinelor pedagogice contemporane.

Viziunea filozofului francez J.J.Rousseau poate fi rezumată la o singură teză: *Păziți-vă a face o meserie din rolul de profesor.*

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

Rousseau, J. J., *Emil sau despre educație*, vol.1-2, Editura Moldova, Iași, 1998.